

G.HOFSTEDE. İQTİSADİYYATIN MƏDƏNİYYƏT “ÖLÇÜLƏRİ”

Məqalə müxtəlif ölkə və cəmiyyətlərin mədəniyyəti ilə onların iqtisadiyyatı arasında qarşılıqlı əlaqəyə həsr olunur. Mədəniyyətin kəmiyyət göstəriciləri G.Hofstede modelinin altı parametri üzrə qısaca təqdim olunur: hakimiyyət aralığı, qeyri-müəyyənlikdən yayınma, individualizm/kollektivism, maskulinalik/femininlik, uzunmüddətli/qısamüddətli zaman yönəlməsi, istəklərə müsbətlik. Məqalədə Hofstede modelinin konseptual və metodoloji əsasları, parametrlərin mədəniyyətin vəhdəti dərəcəsindən asılılığı aydınlaşdırılır.

Hansı birincidir: iqtisadiyyat, yoxsa mədəniyyət

Yaxın vaxtlara kimi iqtisadçılar iqtisadi proseslərin analizində mədəniyyət faktorunu nəzərə almırdılar. Təbii, burada mədəniyyət anlayışının dəqiq təyin olmamasının, anlayışın qeyri-müəyyənliyinin önəmli payı var. Amma tarix boyu ayrı-ayrı xalqların adət-ənənəsi, dini xüsusiyyətlərinin həmin xalqların iqtisadi həyatında böyük rol oynadığını iddia edən müəlliflər də olub.

Klassik iqtisadi nəzəriyyənin baniləri Adam Smit və Con Stüart Mill belə hesab edirdilər ki, bəzən insanların davranışına şəxsi maraq, faydadan çox mədəni faktorlar təsir edir. Karl Marks isə cəmiyyətdə formalaşmış mədəniyyət və iqtisadi münasibətlər arasında səbəb-nəticə əlaqələrini bütövlükdə dəyişdi. Marksa görə, cəmiyyətdə hakim mədəniyyəti məhz qərarlaşmış texnologiyalar müəyyənləşdirir. “Din istehsal münasibətlərinin əlavə məhsuludur”. Maks Veber isə 1930-cu ildə nəşr etdirdiyi “Protestant etikası və Kapitalizm ruhu” kitabında dini kapitalist cəmiyyətini əsas inkişaf faktorlarından biri sayır. Veber öz fikrini belə əsaslandırır: İstənilən yeni iqtisadi nizam geniş xalq kütlələrinin etirazı ilə qarşılaşır. Sadəcə iqtisadi stimullar sahibkarı yeni istehsal münasibətləri sisteminə görə davranmağa inandırmaq üçün yetərsizdir. Məhz bu nöqtədə din dövrəyə daxil olur və o, kapitalist münasibətlərinin formalaşmasında böyük rol oynayır. Protestant reformizmi var-dövlət toplamaq və rifahın yüksəldilməsini hər bir xristianın üstünlüyü yox, borcu olaraq təbliğ edirdi [6].

Macar mənşəli tanınmış amerikan-kanada iqtisadçısı Karl Polani 1940-60-cı illər ərzində nəşr etdirdiyi əsərlərində din və mədəniyyəti zaman-zaman bazar qanunları yoluna çıxan “çəkingənlik faktoru” hesab edirdi. Ancaq İkinci Dünya müharibəsi səbəbindən Polaninin ideyaları iqtisadçılar arasında yayıla bilmədi. Elə o vaxtdan iqtisadiyyat elmi modelləşdirmənin riyazi metodlarını inkişaf etdirmək yoluna qədəm qoydu. Mədəniyyət kimi qeyri-müəyyən, kəmiyyət analizinə gəlməyən anlayışlar bu metodlar üçün gərəksiz hesab edildi.

Mədəniyyəti müstəqil faktor kimi nəzərdən keçirən ilk tədqiqatlardan biri dövlət idarəetmə sahəsi mütəxəssislərindən Edvard Benfildə aiddir. Onun fikrincə, iqtisadiyyatın zəif inkişaf tempi müxtəlif ölkələrin mədəni sistemləri ilə də şərtlənmiş ola bilər. Benfild İtaliyanın cənubunun sənayesi inkişaf etmiş şimaldan geri qalmasını yerli mədəni ənənələrlə əlaqələndirir. Amerikan politoloqu Robert Patnemin 1993-cü ildə irəli sürdüyü hipotezə görə, cəmiyyət nə qədər “altruist”dirsə, burada fəaliyyət göstərən siyasi və dövlət strukturlarının keyfiyyəti o qədər yüksəkdir.

İqtisadi tədqiqatlarda mədəniyyət faktorunu nəzərə almağa yönəlik istənilən cəhd iqtisadiyyat və mədəniyyət arasında səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirmək ehtiyacı doğurur. İqtisadçılar Lui-ci Quizo, Paolo Sapienza və Luici Zingales sübut edirlər ki, mədəniyyət iqtisadiyyata birbaşa təsir göstərir. Uzunmüddətli perspektivdə isə məhz iqtisadi sistem və istehsal münasibətləri cəmiyyətin mədəniyyətini formalaşdırır. Məsələn, dindar ailələrdə dünyaya gəlmiş uşaqlar, hətta bu dindən uzaqlaşsalar da, bütün ömür boyu müəyyən davranış stereotiplərini saxlayırlar. Müəlliflərin fikrincə, mədəni inkişafda zəif dəyişmələrin səbəbi valideynlərin öz uşaqlarına ata-babalardan aldıkları informasiyanı müasirliyin tələb və düzəlişlərini nəzərə almadan, düşünüb analiz etmədən, necə var elə, olduğu kimi ötürmək cəhdlərindən qaynaqlanır. İtalyan tədqiqatçılar öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün Efiopiyadan misal gətirirlər. Efiopiyanın Murzi tayfasının adət-ənənələrinə görə, qadınlar

dodaqlarında gildən hazırlanmış bəzəklər daşılmalıdır. Dodaqları deformasiya edən daimi ağırlıq nəticəsində qadınların çoxu qabaq dişlərini itirirlər. Bəzi gümanlara görə, zamanında bu adət insan təcirləri üçün tayfa qadınlarını az cəlbədicə etmək məqsədi güdürmüş. İndi belə təhlükə olmasa da, adət hələ də saxlanmaqdadır. Görünür, bəzi adətlər öz gərəkliliyini itirdikdən sonra da yaşamaqda davam edir.

Quizo, Sapienza və Zinqales insanların bir-birinə nə qədər inanmasını mədəniyyət faktoru olaraq araşdırarkən belə nəticə çıxarırlar ki, iki ölkə arasında qarşılıqlı inam eyni dənə mənsub olduqları halda yüksəkdir. Aralarında keçmişdə uzunmüddətli müharibə getmiş ölkələr arasında qarşılıqlı inam azdır. Təhsil səviyyəsinin bu məsələyə təsirinə gəlincə, yüksək təhsilli adamlar ümumi inanc və ənənələrə daha tənqidi yanaşırlar.

İnsanların qarşılıqlı inamı iqtisadi inkişaf üçün önəmli faktordur. Qarşılıqlı inamın yüksək olması qeyri-müəyyən şəraitlərdə də iqtisadi əlaqələrin inkişafına, xarici sərmayənin axınına şərait yaradır. Əhalinin müxtəlif qrupları iqtisadi reallıqlara və qənəatçılığa fərqli münasibət nümayiş etdirir. Məsələn, katoliklər dindar olmayan ailələrə münasibətdə öz uşaqlarını 3,8%, protestantlar 2,7% daha çox qənəatçılığa öyrədirlər. Hinduist və buddistlər üçün bu göstərici 7,2%, yəhudilər üçün 6,4% təşkil edir.

ABŞ-da keçirilən bir sorğu maraqlı nəticələr üzə çıxarıb. Gəlirlərin yenidən zənginlərdən kasıblara doğru bölüşdürülməsi fikrini Afrika mənşəli amerikanlar ingilis-sakson mənşəlilərlə müqayisədə 20% çox dəstəkləyir. Kanada, Latın Amerikasına mənşəli və hindli amerikanlar Afrika mənşəli amerikanlarla eyni fikirdədir. Yapon mənşəli amerikanlar isə belə bir yenidən bölüşmə ideyasının ən qatı əleyhdarlarıdır.

İllinoys universitetinin antropologiya professoru Sonya Salamon 1840-cı illərdə ABŞ şəhərlərində birgə yaşamış Almaniyadan gələn katoliklər və ingilis-sakson protestantları müqayisə edir. Almanlar demək olar ki, heç vaxt torpaq sahələrini satmırdılar və hətta yerli yankilərlə müqayisədə daha çoxuşaqlı ailələrə malik idilər. Almanlar taxıl əkilib-əkməyə meyilli idilər. İngilis-saksonlar isə fermer təsərrüfatlarını bir biznes olaraq görür, torpağı alıb-satırdılar. İngilislər taxılardan daha az zəhmət tələb edən qarğıdalı əkirdilər. Bu ailələrdə uşaqların sayı da az idi. Almanların təsərrüfat üsulu az gəlir gətirsə də, çoxuşaqlı olma siyasətində bu üsulu bir əsrdən çox yaşada bilmişdilər.

Mədəniyyəti ölçmək mümkündür?

Hazırda mədəniyyəti iqtisadi inkişafın önəmli faktoru olaraq önə çıxaran xeyli nəzəriyyə meydana çıxıb. Onlardan biri də Niderland sosioloqu Geert Hofstedenin “Mədəniyyətin ölçüləri” nəzəriyyəsidir.

Geert Hofstede yəhudi əsilli, ixtisasca maşınqayırma mühəndisi, sosial psixoloqdur. Onun iş bioqrafiyası əvvəlcə sənaye, sonra da akademik sfera ilə bağlıdır. 1980-ci ildə “Mədəniyyətlərin doğurduğu nəticələr” – Culture’s Consequences (son nəşr 2001-ci ilə aiddir) nəşr olunduqdan sonra mədəniyyətlərin müqayisəli tədqiqinin banisi sayılır. Onun ideyaları bütün dünyada tanınır. Tələbələr üçün yazdığı “Mədəniyyətlər və təşkilatlar: şüurun proqramlanması” (Cultures and Organizations: Software of the Mind, 1991) hazırda 16 Avropa dili və 3 Asiya xalqı dilində nəşr olunub.

Mədəniyyətin parametrik modelinin ilkin ideyaları 2 kitabda – **Mədəniyyətlərin doğurduğu nəticələr** (1980) və 1983-cü ildə nəşr olunan 50 ölkə və 3 regionda mədəniyyətlərin ölçüləri öz əksini tapır. Tədqiqat üçün əsas olaraq IBM şirkətinin müxtəlif ölkələrdə olan bölmə əməkdaşları arasında keçirilmiş anket sorğuları götürülüb. Bu sorğularda 116 min adam iştirak edib. Cavablar 5 ballıq sistemlə qiymətləndirilib, sonra orta göstərici çıxarılıb. Orta ölçüyə görə hər göstəricinin öz indeksi hesablanıb. Orta ölçüdən 3 rəqəmi çıxılıb, alınan nəticə 25 dəfə artırılıb və ona 50 əlavə olunub. Yəni cavablar 5 ballıq sistemdən 100 ballıq sistemə köçürülüb. Keçmiş SSRİ-yə aid məlumatlar standart metoda görə yox, dolayı ölçülərlə hesablanıb. Daha sonra ölkələrin sayı 70-ə çatdırılıb.

Hofstede mədəniyyətin yeni anlayışını verir: “Mədəniyyət şüurun kollektiv proqramlanması, bir qrupu digərindən fərqləndirəndir. Bu hadisə hər zaman yığıcı xarakter daşıyır, amma onun bağlı olduğu icmalar bir-birindən fərqlənir” [2, s.8].

Mədəniyyət termini çox vaxt antropologiyada tayfa və etnik qruplara münasibətdə, politologiya, menecment və sosiologiyada millətə münasibətdə, sosiologiya və menecmentdə təşkilatlara münasibətdə işlənir. Peşəkar qrupların mədəniyyəti nisbi az araşdırılmış sahə olaraq qalır. Bu termini

gender, yaş, sosial qruplara münasibətdə də istifadə etmək olar. Ancaq biz bir sosial stratdan digərinə keçəndə mədəniyyət anlayışının tam fərqli təbiəti ilə qarşılaşırıq. Sosial, milli və gender mədəniyyətləri uşaq yaşlarından formalaşmağa başladığından peşəkar qrup mədəniyyəti ilə müqayisədə şüurda daha dərin kök salır. Mədəniyyət cəmiyyətdə çox vaxt dərk olunmamış formada dəyərlərdə “gizlənmiş” olur. Təşkilatlarda mədəniyyət isə daha çox praktikada kök salır.

Mədəniyyətlərin təsnifatı: konseptual parametrlər

XX əsrin ikinci yarısından etibarən bir çox müəllif ictimai problemlərdən danışarkən mədəniyyətin kvantitativ tədqiqi parametrlərindən çıxış edir. Sosiumların təsnifatı üçün çox vaxt iqtisadi inkişaf səviyyəsi və müasir standartlara uyğunluq məsələsinə görə aparılır. Sosiumların ənənvi cəmiyyətlərdən müasirlərədək bu cür birölçülü təsnifatı XIX-XX əsrlərə xas tərəqqi ideyasına tam uyğundur. Şüurun kollektiv proqramlanması iqtisadi inkişaf, təbii ki öz əksini tapır. Amma bu parametrlər mədəniyyətin digər ölçülərini kölgədə qoymamalıdır. Mədəniyyətin iqtisadi inkişaf ilə əlaqəli olmayan ölçüləri də var.

XX əsrin 70-ci illərində Hofstede təsadüfən 50-dən çox ölkədən dəyərlərlə bağlı məlumat bazası ilə qarşılaşır. IBM şirkətinin fəaliyyətinin çoxunda sosial sorğu 4 il fasilə ilə 2 dəfə keçirilmişdi. 100 mindən çox sorğu kitabçası ilə işləyən Hofstede fərdlər səviyyəsində təhlil əsasında heç bir məntiqi nəticə əldə edə bilmir. Ölkə səviyyəsində korrelyasiya sxemləri isə yeni nəzəriyyənin yaranması ilə nəticələnir. Müəllif milli mədəniyyətləri səciyyələndirmək üçün əvvəlcə 4 parametr müəyyənləşdirir. Daha sonra başqa sosioloqların da, xüsusən bolqar linqvisti və sosioloqu Mixail Min-kovun araşdırmalarını da bu sistemə qatmaqla mədəniyyətin 6 cəmiyyət “ölçüləri”ni dəqiqləşdirir.

Hofstedeyə görə 6 parametr aşağıdakılardır:

1. Hakimiyyətin distansiyalılığı (güc aralığı) fundamental insan bərabərsizliyi məsələsinin şərhə ilə bağlıdır;
2. Qeyri-müəyyənlikdən yayınma – ictimai gərginlik və qeyri-müəyyən gələcəyi gözləmə ilə bağlıdır;
3. İndividualizm/kollektivizm – fərdin ilkin qruplara inteqrasiyası ilə bağlıdır;
4. Maskulinlik/femininlik – qadın və kişilər arasında emosional rolların bölüşdürülməsi ilə bağlıdır;
5. Uzunmüddətli/qısamüddətli yönəlmə insan fəaliyyəti üçün diqqət mərkəzinin seçilməsi ilə bağlıdır – gələcək, indi və ya keçmiş;
6. İstəklərə müsəmma (izin vermək)/təmkinlilik.

Hər bir ölkə digəri ilə müqayisədə parametrik təsnifatda öz yerini tapır. Ölçülən parametrlər statistik fərqləndirilə bilər və öz aralarında hər cür mümkün yolla kombinasiya yarada bilirlər. Bəzi kombinasiyalar başqaları ilə müqayisədə daha çox müşahidə olunur.

Aşağıda Hofstede sistemində bu 6 parametreyə görə başlıca fərqləri göstərən cədvəllər təqdim olunur:

Güc aralığının az və ya çox olduğu sosiumlar arasında 10 fərq

Cədvəl 1

Güc aralığının az	çox olduğu toplumlar
Hakimiyyətin tətbiqi qanuna əsaslanır və xeyir-şər meyarından istifadə edir;	Hakimiyyət cəmiyyətin əsasıdır, xeyir və şərdən öncə gəlir. Onun qanuni olub-olmamasının önəmi yoxdur;
Valideynlər uşaqları özlərinə bərabər tutur;	Valideynlər uşaqları müti öyrədirlər;
Yaşlı nəsil qarşısında nə qorxu, nə də həyəcan var;	Yaşlı nəslə qorxu və həyəcanla yanaşırlar;
Təhsil şagirdə yönəlidir;	Təhsil müəllimə yönəlidir;
İyerarxik pilləkən rolların bərabərsizliyi kimi qavranır;	İyerarxik pilləkəndə ter bərabərsizliyin özü ilə əlaqələndirilir;
Tabelər onlardan məsləhət alınmasını gözləyir;	Tabelər onlara nə etmək gerektiğini söyləmələrini gözləyir;
Çoxpartiyalı sistemlər, seçki və sülh yolu ilə dəyişən hakimiyyət;	Kooptasiya prinsiplərinə əsaslanan və inqilabi yolla dəyişdirilən avtoritar hakimiyyətlər;
Korrupsiya az müşahidə olunur, siyasi karyera və skandallar xarakterikdir;	Korrupsiya çoxdur, skandallar gizlədilir;
Gəlirlərin bölüşdürülməsi kifayət qədər bərabər xarakter daşıyır;	Gəlirlərin qeyri-bərabər bölgüsü var;
Dini ayinlər möminlərin bərabərliyini vurğulayır.	Dini ayinlər din xadimləri ilə iyerarxiyada yerinə yetirilir.

Hakimyyətin distansiyalılığı indeksi 2010-cu ildə ata, oğul Hofsedelər və Minkovun birgə müəllifliyi ilə nəşr olunan kitabda [3] 76 ölkə üçün müqayisəli təqdim olunur. Şərqi Avropa, Latin Amerikas, Asiya və Afrika üçün bu indeks yüksək, alman və ingilisdilli ölkələr üçün yüksək deyil.

Qeyri-müəyyənlikdən yayınma - bu, riskdən qaçış demək deyil. Bu parametrlər cəmiyyətdə çoxmənalılığa münasibəti göstərir. O, gözlənilməz situasiyalarda mədəniyyətin öz üzvlərinə hansı dərəcədə sakitlik və ya narahatlıq verdiyini sərgiləyir. Reqlamentləşdirilməmiş situasiyalar yeni, bilinməyən, gözlənilməzdir. Qeyri-müəyyənlikdən qaçan ölkələr belə vəziyyətlərin meydana çıxmasını ciddi davranış normaları, qanun və qaydaların köməyi ilə önləməyə çalışırlar. Onlara görə, ancaq bir Həqiqət var və onlar ona malikdirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, bu ölkə insanları daha emosionaldır və bu, daxili əsəbi enerji ilə müşayiət olunur. Əks tip – qeyri-müəyyənliyə imkan verən mədəniyyətlər adət etdikləri fikirdən daha fərqlilərə qarşı daha dözümlüdürlər. Qaydaları azdır. Fəlsəfə və din sahəsində empirik təcrübə və relyativizm əsaslanırlar, müxtəlif fikirlərin birgə, yanaşı mövcudluğuna imkan verirlər. Bu mədəniyyətlərə aid insanlar daha fleqmatik və müşahidəlidirlər.

Qeyri-müəyyənlikdən yayınma indeksinin az və çox olduğu ölkələr arasında 10 fərq

Cədvəl 2

Aşağı indeksli	yüksək indeksli
Cəmiyyət həyat axarında meydana çıxan qeyri-müəyyənliyi qəbul edir, hər bir gün olduğu kimi qəbul edilir;	Qeyri-müəyyənlik təhlükə kimi qəbul edilir, onunla mübarizə aparırlar;
Yüngüllük, aşağı gərginlik, özünə nəzarət;	Yüksək gərginlik, emosionallıq, neyrotizm;
Normadan sapan şəxs və davranışa qarşı səbrlilik. Fərqli olan maraqlıdır;	Normadan sapmaya qarşı dözümsüzlük. Fərqli olan təhlükəlidir;
Nizamsızlıq və çoxmənalılıq zamanında sakitlik;	Aydınlıq və struktur dəqiqliyi tələbi;
Müəllimlər “Mən bilmirəm” deyə bilər;	Müəllimlər bütün sualların cavablarını bilməlidirlər;
Yazılı və yazılmamış qaydaların qəbul edilməməsi;	Qaydalara əməl edilmədiyi hallarda belə onlara cəzanə;
Siyasi həyatda vətəndaşlar özlərini rəşional düşüncə sahibi sayır və onlara qarşı münasibət də belədir;	Siyasi həyatda vətəndaşlar rəşional düşünmədiklərini güman edir və qarşı tərəfin də onlara münasibəti belədir;
Din, fəlsəfə və elmdə relyativizm və empirik yanaşma;	Din, fəlsəfə və elmdə son həqiqətlərə inam və böyük nəzəriyyələr gözlənilməsi;
İş dəyişmək problem deyil;	Adamlar gördükləri işi, iş yerini sevməyələr də, onu saxlamağa meyllidirlər;
Sağlamlıq və rifah halından az şikayət.	Sağlamlıq və rifah halı ilə bağlı şikayətlərin çoxluğu.

Hofsede 2010-cu ildə nəşr olunan kitabda [3] qeyri-müəyyənlikdən yayınma indeksi 76 ölkə üçün müqayisəli araşdırılır. Şərqi və Mərkəzi Avropada, Latin Amerikas və almandilli ölkələrdə bu indeks yüksək, ingilisdilli ölkələr, Şimali Avropa və çin mədəniyyətində aşağıdır.

İndividualizm/kollektivizmə qarşı fərdin yox, cəmiyyətin xarakteristikasıdır. İndividualist cəmiyyətlərdə fərdlərə əlaqələr möhkəm deyil. Hər kəs özünə və yaxın ailəsinə cavabdehdir. Kollektivist cəmiyyətlərdə insanlar doğulandan güclü, möhkəm qruplara aiddirlər. Ailə geniş anlamda – dayı, xala, nənə, baba hamısı bilikdə - başa düşülür. Bu qruplar sözsüz tabelilik qarşılığında onları qoruyurlar.

Cədvəl 3

İndividualizm	Kollektivizm
Özü və yaxın ailəsi üçün məsuliyyət;	Uşaqlar böyük klan və ailədə doğulur;
Mən şüur;	Biz şüur;
Şəxsi həyat hüququ;	Qrupa aidliyin ifadəsi;
Normaların pozulması günah hissi doğurur;	Normaların pozulması ayıb, utanç hissi doğurur;
Qarşıya qoyulan məqsəd qarşılıqlı münasibətlərdən daha vacibdir;	Qarşılıqlı münasibətlər qarşıya qoyulan məqsəddən daha vacibdir;
Şəxsi fikri ifadə etmək normal hesab edilir;	Harmoniyayı saxlamaq daha vacibdir;
Başqalarına münasibət ayrıca şəxsiyyətlərə münasibət deməkdir;	Başqalarına münasibət öz və ya başqasının qrupuna münasibət deməkdir;
Təhsilin məqsədi necə oxumağı öyrənməkdir;	Təhsilin məqsədi necə davranmağı öyrənməkdir;
Bu cəmiyyətdə hər kəsin öz fikrini ifadə etməsi gözlənilir: hər kəs öz düşüncəsinə görə səs verir;	Rəy və səsvərmə mənsub olduğu qrup tərəfindən müəyyənləşdirilir;
Nitqdə <i>mən</i> əvəzliyini işlətmək zəruridir.	Nitqdə <i>mən</i> əvəzliyindən qaçılır.

2010-cu ildə nəşr olunmuş kitabda [3] 78 ölkə üçün bu göstərici üzrə nəticələr müqayisə olunur. İnkişaf etmiş Qərbi ölkələrində individualizm göstəricisi yüksək, az inkişaf etmiş və Şərqi ölkələrində bu göstərici aşağıdır. Yaponiya bu indeksə görə orta mövqedədir.

Maskulilik/femininlik sosial xarakteristikadır, gender qrupları arasında dəyər bölgüsünü ifadə edir.

Cədvəl 4

Femininlik	Maskulilik
Gender qrupları arasında minimum rol differensiasiyası müşahidə olunur;	2 gender qrupu arasında emosional rolların maksimum differensiasiyası var;
Həm qadın, həm kişi əxlaqlı və qayğıkeş olmalıdırlar;	İş ailədən yüksəkdə durur;
Uşaqların konkret və emosional tərbiyəsində həm ata, həm ana iştirak edir;	Atalar konkret işlə, analar emosional tərbiyə ilə məşğulduurlar;
Oğlanlar da qızlar kimi ağlaya bilər, amma heç bir halda dalaşmamalıdırlar;	Qızlar ağlaya bilər, oğlanlar yox;
Ailədə uşaq sayını ana müəyyənləşdirir;	Ailənin ölçüsünü ata müəyyənləşdirir;
Seçili orqanlarda çoxlu qadın var;	Seçili orqanlarda qadın azdır;
Din din qardaşlarına yönəlidir;	Din Allaha və ya allahlara yönəlidir;
Seksuallığa normal münasibət. Bu, qarşılıqlı münasibət formasıdır;	Seksuallığın əxlaq nöqteyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi
Ailə və iş arasında tarazlıq var;	İş ailədən yüksəkdə durur;
Zəiflərə simpatiya.	Güclülərə heyranlıq.

2010-cu ilə aid kitabda (2010) 76 ölkədə femininlik/maskulilik göstəricisi üzrə müqayisə aparılıb. Yaponiyada, almandilli ölkələrdə, Meksikada maskulilik dərəcəsi yüksəkdir. İngilisdilli Qərbi ölkələrində də vəziyyət belədir. Skandinaviya və Hollandiyada maskulilik dərəcəsi aşağıdır. Bu göstərici bəzi şərqi ölkələri – Fransa, İspaniya, Portuqaliya və Çində, bəzi Asiya ölkələrində – məsələn, Koreya və Tailandda nisbətən yüksək deyil.

Uzunmüddətli/qısamüddətli yönəlmə. Mədəniyyətin bu ölçüsü ilk dəfə 23 ölkədən olan tələbələr arasında keçirilən sorğu əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Sorğunun təşkilatçıları çinli tədqiqatçılardır. Tarixi konfusiçiliklə bağlı bütün ölkələr şkalının bir qütbündə toplandıqları üçün araşdırmaların aparıcı müəllifi Maykl Harris Bond onu “konfusiçilik dinamizmi” adlandırır. Bu parametrdən, sən demə, müasir iqtisadi artımla güclü korrelyasiyadadır. İBM-lə bağlı araşdırmadan ön görülən 4 parametrdən heç biri iqtisadi artımla əlaqədar olmadığından Hofstede Bonddan bu parametri öz sistemində daxil etmək izni alır [4].

Sorğuda iştirak edən 23 ölkə tələbələrindən çoxunun Konfusi haqda heç bir bilgisi olmadığı üçün Hofstede bu parametri yenidən adlandırır: uzunmüddətli/qısamüddətli yönəlmə. Uzunmüddətli yönəlmə ilə bağlı şkala qütbü Bondun “konfusiçilik dinamizmi”-nə uyğundur. Bu qütblə bağlı üzə çıxarılan dəyərlər – iradəlilik, ehtiyatlılıq, münasibətlərin statusa görə iyerarxiyası, utancaqlıq hissinin olması.

Qısamüddətli yönəlmədə - qarşılıqlı sosial vəzifələr, ənənələrə hörmət, “simanı itirməkdən qorxmaq” kimi keyfiyyətlər önə çıxır.

Uzunmüddətli/qısamüddətli yönəlmə parametrinə görə soslumlar arasında fərq.

Cədvəl 5

Qısamüddətli yönəlmə	Uzunmüddətli yönəlmə
Ən vacib həyatı məsələlər keçmişdə baş verib və ya hal-hazırda baş verməkdədir;	Ən vacib həyatı məsələlər gələcəkdə baş verəcəkdir;
Şəxsiyyət sabit və stabildir: yaxşı adam həmişə belədir;	Yaxşı adam vəziyyətlərə uyğunlaşır;
Xeyir-şərli bağlı hamının həmfikir olduğu təsəvvürlər var;	Xeyir, şər və həqiqət situasiyadan asılıdır;
Ənənələr müqəddəsdir;	Ənənələr şərtlərin dəyişməsindən asılı olaraq dəyişə bilər.
Ailə quruluşunun əsasında qürur hissi dayanır;	Ailə sisteminin əsasında ümumi məsələlər dayanır;
Sən öz ölkəyə görə qürur hissi gözələnir;	Başqa ölkələrdə oxuma cəhdi;
Vacib məsələ başqa adamlara xidmət məsələsidir;	Vacib keyfiyyətlər iradəlilik və qənaətcillikdir;
Sosial ehtiyac və xərclər;	Böyük pul ehtiyatı, sərmayə üçün vəsait toplanması;
Təhsildə uğur və ya uğursuzluq bəxtigətirmə ilə əlaqələndirilir;	Uğur - əməyin, uğursuzluq – kifayət qədər çalışmamamın nəticəsidir;
Geri qalmış ölkələrdə yavaş iqtisadi artım və ya onun yoxluğu müşahidə olunur.	Sürətli iqtisadi artım rifah halına çatdırır.

Uzunmüddətli yönəlmə Şərqi Avropa ölkələri, Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrində müşahidə olunur. Qısamüddətli yönəlmə Avropanın cənubu və şimalında, eləcə də Cənubi Asiyada müşahidə olunur. ABŞ, Avstraliya, Latın Amerikas, Afrika və müsəlman ölkələri də bu qəbildən ölkələrdir.

Hofstede nəzəriyyəsində 6-cı parametri müsəmma/təmkinlilik adlanır və toplumların öz istək və arzularına nəzarət dərəcəsi ilə bağlıdır. Bu parametri nəzəriyyəyə bolqar sosioloqu Minkov daxil edib. Bu göstərici də ÜDİ-nin təhlilinə əsaslanır və az və ya çox dərəcədə uzunmüddətli/qısamüddətli zaman yönəlməsini tamamlayır. Faktik olaraq o, sonuncu ilə mənfi korrelyasiyaya malikdir.

İstəklərə müsəmma göstərmə, yeni izin vermə əsas və təbii insani ehtiyacların kifayət qədər azad təmin edildiyi cəmiyyətlərə xasdır.

Təmkinlilik o soslumlara xasdır ki, tələbatların ödənməsi nəzarətdə saxlanılır və ciddi ictimai normalarla idarə olunur. Hofstede araşdırmalarında bu parametərə görə nəticələr 93 ölkəni əhatə edir. Aşağıda təqdim olunan cədvəldə bu parametərə görə soslumlar arasındakı bəzi fərqlər açıqalınır.

Müsəmma	Təmkinlilik
Özünü xoşbəxt hesab edən adamların sayca çox olması;	Çox xoşbəxt adamlar azdır;
Öz-özünə istədiyin kimi rəftar edə bilərsən düşüncəsi;	Köməksizlik hissi, sənə baş verənlər sənəin davranışının nəticəsi deyil;
Söz azadlığının vacibliyi;	Söz azadlığı əsas qayğı deyil;
Asudə vaxtın böyük əhəmiyyəti;	Asudə vaxtın az önəmi;
Yüksək təhsilli ölkələrdə daha yüksək doğurqanlıq səviyyəsi;	Yüksəktəhsilli ölkələrdə daha aşağı doğurqanlıq səviyyəsi;
Müsbət emosiyaların xatırlanması daha böyük ehtimalıdır;	Müsbət emosiyaların xatırlanması daha az ehtimalıdır;
Daha çox insan aktiv idmanla məşğul olur;	Daha az insan fəal idmanla məşğul olur;
Kifayət qədər yeməyin olduğu ölkələrdə artıqçəkili adamların çoxluğu;	Kifayət qədər yeməyin olduğu ölkələrdə artıqçəkili adamların azlığı;
İmkan çoxluğunda seksual davranış normaları daha azaddır;	İmkan çoxluğunda seksual davranışın daha ciddi normaları;
Ölkədə nizam-intizam birincidərəcəli məsələ deyil.	100 min nəfərə düşən polis sayı daha çoxdur.

Müsəmma – istəklərin azad təmin edilməsi Şimali və Cənubi Amerika, Mərkəzi Avropa və bəzi Afrika ölkələri üçün xarakterikdir. Şərqi Avropa, Asiya və müsəlman dünyasında təmkinlilik üstünlük təşkil edir. Aralıq dənizi Avropası isə bu parametərə görə orta göstərici nümayiş etdirir.

Bolqar sosioloq Mixail Minkov daha sonrakı araşdırmaların nəticələrini 2011-ci ildə təkrar nəşr etdirdiyi “Qloballaşan dünyada mədəni fərqlər” [1] kitabında verir. Ölkələr üzrə ayrıcalıq/universalizm və monumentalizm/hərəkətli itaətlilik (flexumility) yeni mənbələrə də əsaslanmaqla – 86 ölkə üçün ayrıcalıq, 43 ölkə üçün monumentalizm göstəricisi üzrə yenidən dəyərləndirilir. Hofstede sistemindəki müsəmma/təmkinlilik parametri bir az dəyişdirilərək əməksevərlik/müsəmma olaraq yenidən adlandırılır.

Minkov bu kitaba sosial sorğu nəticələrinə deyil, ölkələrin cinayət nəticəsində həyatını itirmiş adam sayı, QİÇS-lə yoluxma, yeniyetmə yaşda hamilə qalma, aşağı orta IQ (aşağı təhsil səviyyəsi ilə izah olunan intellektuallıq amili) səviyyəsinə görə statistik məlumatlarını təhlil əsasında yeni bir parametr – yaxıngörmə/ehtiyatlılıq parametrini daxil edir. “Yaxıngörmə” (Minkov tibbdən götürdüüyü bu terminlə açıq neqativ qiymətləndirmədən qaçmaq istəyir) parametrini 80 ölkə üçün araşdırır və bu göstəricinin ayrıcalıq/monumentalizm parametri ilə güclü korrelyasiyasını üzə çıxarır.

Bəs dünyanın sürətlə dəyişməsi ilə mədəniyyətin parametrik model arasında necə bir korrelyasiya var? Hofstedeyə görə, dəyişmələr be metodun səmərəliliyini heç də azıltmır. Əksinə, be modelin köməyi ilə dəyişmələrin daxili məntiqini açmaq, eləcə də nəticələri öngörmək mümkündür. Bəzi müəlliflər Hofstede parametrlərinin sayını artırmağı təklif edirlər. Məsələn, Triandis GLOBE layihəsi çərçivəsində bu parametrlərin sayını 18-ədək artırmağı təklif etmişdi. Amma əlavə edilmək istənən parametrlər məzmunca çox vaxt məlum parametrlərlə qismən və ya tamamilə üst-üstə dü-

şürlər. Üstəlik, sosiologiyada çoxdan qərarlaşmış epistemoloji arqumentə görə, bu parametrlərin sayı çox olmamalıdır. Bu parametrlər, ölçülər real deyil, bizim şüurumuzun mürəkkəb gerçəkliyi anlamaq üçün “uydurduğu” anlayışlardır. Miller məşhur məqaləsində [5] bu cür kateqoriyaların sayının 7 üstəgəl, çıx 2 olmasının doğruluğunu əsaslandırır.

Parametrlərin sayının artırılması informasiyanın işlənməsində dolaşıqlıq yarada bilər.

Parametrik model çərçivəsində mədəniyyət hansısa parametrin şkalasında göstəriciləri dəyişə bilər. Tənqidçilərin fikrincə, Hofstedenin ötən əsrin 70-ci illərində IBM şirkətində aparılan sorğular əsasında gəldiyi nəticələr köhnəlib. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, parametrik göstərici hər hansı ölkənin mütləq mövqeyini deyil, çoxlu başqa ölkəyə münasibətdə nisbi mövqeyini ifadə edir. Parametrlərin cəmiyyətin əsas problemləri ilə əlaqəsi və bu məsələləri milli həll yollarının analizi göstərir ki, parametrlər öz doğruluğunu uzun müddət qoruyub saxlaya bilirlər. Yeni texnologiyalar xarici təsir sayılır və bütün ölkələrə təsir edir. Nəticədə onların nisbi mövqeyi və ya statusu dəyişmişdir. Bir ölkənin mədəniyyəti dəyişirsə, başqa ölkələrin də mədəniyyəti dəyişir və beləcə nisbət qorunmuş olur. Amma bəzən elə də ola bilər ki, hər hansı bir ölkə başqa ölkələrin üstündən “hoppa” bilər. Amma bu, nadirən təsadüf olunan hadisədir. Misal olaraq Çini göstərmək olar. Bu ölkədə nisbi izolyasiyadan sonra bir neçə on ildir davam edən iqtisadi yüksəliş, dünya strukturlarına inteqrasiya, xüsusən, gənc nəsilə irəliləyişə səbəb olmuşdur. Amma bunun ciddi metodoloji tədqiqat çərçivəsində sübuta ehtiyacı var.

Bəzi müəlliflər yeni texnologiyaların inkişafı ilə soslumların bir-biri ilə bərabərləşməsini iddia edirlər. Texnologiyaların yaxşılaşdırılması mədəni dəyişmələrin önəmli hərəkətverici qüvvəsidir və müxtəlif cəmiyyətlərdə bənzər hadisələr doğurur. Amma bunun başqa parametrlər üzrə fərqləri aradan qaldırması haqda heç bir sübut yoxdur. Əksinə, cəmiyyət mövcud dəyər yönəlməsi bazasında texniki modernizasiyayla üz-üzə qaldığında, bu, fərqlərin güclənməsinə gətirib çıxara bilər.

Hofsedeyə görə, mədəniyyətin mahiyyətə dəyişə bilməsi üçün 50-100 il kimi önəmli bir zaman sürəsi, ya da çox dramatik xarici olayla sarsılması lazımdır. Mədəniyyətlər arasında XX əsrin əvvəllərində müşahidə olunan fərqlər bu əsrin sonunda da vardı, eləcə də XIX-XVIII əsrlərdə də nəzərə çarpırdı və çox güman ki, 2100-cü ilə qədər və hələ daha bir müddət də davam edəcək.

Hofstedenin araşdırmalarına Azərbaycan cəlb olunmayıb. Belə bir tədqiqata ehtiyac varmı, bu araşdırmanın nəticələri necə faydalı ola bilər?

Əvvəla, Hofstede modelini, nəzəriyyənin eksperimental hissəsi ilə bağlı verilər bankını akademik təşkilatlar sərbəst şəkildə, heç bir qarşılıq ödəmədən Hofstedenin internet sahifəsində əldə edə bilər. Yeganə tələb modelə yaxşı bələd olmaqdır. Hofstede özü parametrlər düzgün tətbiq olunmadığı təqdirdə yanlış nəticələr doğura biləcəyini, xüsusən, bu istiqamətdə aparılmış 118 araşdırmanın nəticələrinin düzgün olmadığını qeyd edir. Üstəlik, nəzərə almaq lazımdır ki, bu ölçülər nisbi xarakter daşıyır və yalnız başqa mədəniyyətlərlə müqayisədə özünü doğruldur. Nəzəri olaraq, araşdırma aparmadan da Azərbaycanda bu indekslər üzrə göstəriciləri təxmini gümanlaşdırmaq olar. Xalqımızın xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, güc aralığı, qeyri-müəyyənlikdən yayınma, təmkinlilik parametrləri üzrə orta göstəricinin üzərində, individuallıq, uzunmüddətli zaman yönəlməsi, maskulnlik parametrləri üzrə orta göstəricinin altında bir qiymət gözləmək olar.

Məlumdur ki, Hofstede modeli təşkilatlara münasibətdə daha dəqiq işləyir. Xüsusən, əcnəbi iş adamlarının tanımadıqları ölkələrlə iqtisadi əlaqələr qurmağa çalışdıqları zaman bu model çox gərəkli ola bilər. Maraqlıdır ki, qonşu Türkiyədə Ərdoğan hökuməti siyasətə biznes idarəetmə üsullarını gətirdi və Türkiyə iqtisadiyyatının Çindən sonra ikinci sürətlə böyüyən iqtisadiyyat olması bu qərarın doğruluğuna işarədir. Hofstedenin Türkiyə üzrə araşdırmaları iqtisadi inkişafı korrelyasiya da olan heç bir parametrlə (individuallıq, uzunmüddətli yönəlmə, maskulnlik) görə yüksək nəticə üzə çıxarmır. Deməli, mədəniyyətin cəmiyyət ölçüləri ilə iqtisadiyyatın inkişafı arasında əlaqədə başqa faktorların da önəmli rolu var. İqtisadçılar xüsusən, böyük korrupsiya, inhisar olan ölkələrdə iş adamlarının çəkingən davranışını məntiqi hesab edirlər.

Açar sözlər: mədəniyyət, iqtisadiyyat, mədəniyyətin ölçüləri, Hofstede modeli

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cultural differences in a Globalizing World: Minkov 2011
2. Hofstede, Geert (2011), Dimensionalizing Cultures: the Hofstede model in context. Online readings in Psychology and Culture, Unit 2, <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol2iss1/8>
3. Hofstede, Hofstede, Minkov (2010), Cultures and Organizations: Software of the Mind
4. Hofstede&Bond (1988), The Confucius connection: from cultural roots to economic growth
5. Miller G.A. (1956), The magical number seven, plus, or minus two: Some limits on our capacity for processing information. In Psychological Review, 63, 81-97
6. Veber M. Die protestantische Ethik und der “Geist” des Kapitalismus. https://www.amazon.de/Die-protestantische-Ethik-Geist-Kapitalismus/dp/3406602002/ref=pd_sbs_14_2/261-1073562-9135003?_encoding=UTF8&psc=1&refRID=47JSBX9J0XGWGFBTC51K

Махрук Аббас

**КУЛЬТУРНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ЭКОНОМИКИ
(ПО МОДЕЛИ ХОФСТЕДЕ)**

Резюме

Статья посвящена выявлению взаимосвязи между культурами различных стран, обществ и их экономическим развитием. Кратко описаны шесть параметров модели Хофстеде, определяющих количественные характеристики национальных культур: дистанцированность власти, избегание неопределенности, индивидуализм/коллективизм, маскулинность/фемининность, долгосрочная/краткосрочная временная ориентация и потворство желаниям/сдержанность. Показаны разработки данной модели, ее концептуальные и методологические основы. В статье подчеркивается зависимость параметров от степени единства культуры.

Ключевые слова: культура и экономика, параметры культуры, модель Хофстеде

Mahrukh Abbas

**CULTURAL DIMENSIONS OF ECONOMY
(BY HOFSTEDE MODEL)**

Summary

The article is devoted to revealing the relationship between the cultures of different countries, societies and their economic development. The article describes briefly six parameters of Hofstede model, which determine quantitative characteristics of national culture: power distance, uncertainty avoidance, individualism /collectivism, masculinity/femininity, long/short term orientation, indulgence/restraint. The development of this model, its conceptual and methodological foundations are shown. The article emphasizes the dependence of parameters on the degree of unity of culture.

Keywords: culture and economy, parameters of culture, Hofstede model